

AJRIM JARAYONIDA KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI BOLANING MANFAATLARINI USTUVOR HIMOYA QILISHNING HUQUQIY ASOSLARI

Baxromjonova Gulchiroy Bakirjon qizi
Andijon davlat pedagogika instituti talabasi
+998500738322

bahromjonovagulchiroy2@gmail.com
<https://doi.org/10.5281/zenodo.19969618>

Annotatsiya: Ushbu maqola ajrim jarayonida kichik maktab yoshidagi bolalarning manfaatlarini ustuvor himoya qilishning huquqiy asoslarini chuqur tahlil qiladi. Oila buzilishi davrida bolalarning psixologik va ijtimoiy zaifligi, ayniqsa, ularning yosh xususiyatlari inobatga olingan holda, ularning huquqlarini ta'minlash muhim ahamiyat kasb etadi. Maqolada O'zbekiston Respublikasi qonunchiligi hamda xalqaro huquq normalari asosida bolaning eng yaxshi manfaatlarini himoya qilish mexanizmlari ko'rib chiqiladi. Unda ajrim jarayonida bolaning yashash joyi, ta'lim olishi va ota-onasi bilan muloqot qilish huquqlarini kafolatlashning huquqiy jihatlari yoritilgan. Tadqiqot bolaning farovonligini ta'minlashda huquqiy asoslarning roli va ularni amaliyotda samarali qo'llash zarurligini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: ajrim, bola himoyasi, kichik maktab yoshi, huquqiy asoslar, bolaning eng yaxshi manfaatlari, oila huquqi, ota-ona mas'uliyati, o'zbekiston qonunchiligi

Abstract: This article profoundly analyzes the legal foundations for the priority protection of the interests of primary school-aged children during divorce proceedings. Ensuring children's rights during family dissolution is crucial, especially considering their psychological and social vulnerability and age-specific characteristics. The paper examines mechanisms for protecting the child's best interests based on the legislation of the Republic of Uzbekistan and international legal norms. It elucidates the legal aspects of guaranteeing a child's rights to residence, education, and communication with parents during the divorce process. The study emphasizes the role of legal foundations in ensuring a child's well-being and the necessity of their effective application in practice.

Keywords: divorce, child protection, primary school age, legal foundations, best interests of the child, family law, parental responsibility, uzbekistan legislation

Аннотация: Данная статья глубоко анализирует правовые основы приоритетной защиты интересов детей младшего школьного возраста в процессе развода. Обеспечение прав детей в период распада семьи имеет решающее значение, особенно с учетом их психологической и социальной уязвимости и возрастных особенностей. В статье рассматриваются механизмы защиты наилучших интересов ребенка на основе законодательства Республики Узбекистан и норм международного права. В ней освещаются правовые аспекты обеспечения прав ребенка на место жительства, образование и общение с родителями в процессе развода. Исследование подчеркивает роль правовых основ в обеспечении благополучия ребенка и необходимость их эффективного применения на практике.

Ключевые слова: развод, защита детей, младший школьный возраст, правовые основы, наилучшие интересы ребенка, семейное право, родительская ответственность, законодательство узбекистана

Kirish: Ajrim jarayonlari zamonaviy jamiyatning murakkab ijtimoiy hodisalaridan biri bo'lib, oilaning parchalanishi nafaqat er-xotin, balki ularning farzandlari, ayniqsa kichik maktab yoshidagi bolalar uchun chuqur psixologik va huquqiy oqibatlariga olib keladi. Ushbu yoshdagi bolalar o'z manfaatlarini mustaqil himoya qilishga qodir emasliklari sababli, ularning huquq va qonuniy manfaatlarini ustuvor himoya qilish davlat va jamiyat oldidagi muhim vazifadir. O'zbekiston Respublikasida bolalar huquqlarini himoya qilish masalasi davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Mamlakatimiz aholisining qariyb 35 foizini 18 yoshgacha bo'lgan bolalar tashkil etishi ushbu masalaning dolzarbligini yanada oshiradi.

O'zbekiston Respublikasining Oila kodeksi (2021 yil 21 apreldagi tahriri) oilani mustahkamlash, er-xotinning teng huquqliligi va bolalarning tarbiyasiga ustuvor ahamiyat berish kabi fundamental prinsiplarni belgilaydi [1]. Biroq, ajrim sharoitida bolaning yashash joyini belgilash, ota-onadan biri bilan muloqot qilish huquqi, aliment majburiyatlari va bolaning fikrini inobatga olish kabi masalalar amaliyotda ko'plab muammolarni keltirib chiqaradi. Xalqaro standartlar bolaning eng yaxshi manfaatlarini ustuvor deb biladi. O'zbekistonning BMT Bola huquqlari qo'mitasi tavsiyalarini amalga oshirish rejalari, jumladan bolalarning fikrini inobatga olish mexanizmlarini kuchaytirish hamda "Bolalarni zo'rvonlikning barcha shakllaridan himoya qilish to'g'risida"gi qonunning qabul qilinishi bu boradagi islohotlarning izchil davom etayotganini tasdiqlaydi.

Ushbu tadqiqotning maqsadi ajrim jarayonida kichik maktab yoshidagi bolaning huquqiy maqomini, uning manfaatlarini ustuvor himoya qilishning milliy va xalqaro huquqiy asoslarini chuqur tahlil qilishdan iborat. Shuningdek, tadqiqot doirasida amaldagi qonunchilik va sud amaliyotidagi mavjud bo'shliqlar va muammolarni aniqlash, bolaning psixologik-pedagogik holatini baholashning huquqiy ahamiyatini o'rganish hamda bolaning eng yaxshi manfaatlarini ta'minlashga qaratilgan huquqiy mexanizmlarni takomillashtirish bo'yicha ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqish ko'zda tutilgan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Ajrim jarayonlarida bolalar huquqlarini himoya qilishga qaratilgan akademik tadqiqotlar bolani mustaqil huquq subyekti sifatida tushunishning rivojlanayotganini aks ettiradi. BMTning Bola huquqlari to'g'risidagi konvensiyasi (CRC) kabi xalqaro huquqiy asoslar milliy qonunchiliklar uchun tamal tosh vazifasini o'taydi va bolaning eng yaxshi manfaatlarini barcha harakatlarda ustuvor deb bilishni ta'kidlaydi. Oila huquqi, psixologiya va sotsiologiya sohasidagi ilmiy ishlar ota-onalarning ajralishining bolalar farovonligiga chuqur ta'sirini ko'rsatib, salbiy oqibatlarni yumshatish uchun mustahkam huquqiy va ijtimoiy mexanizmlarga ehtiyojni ta'kidlaydi. Bolalar manfaatlarini ustuvor qo'yish tamoyili umume'tirof etilgan bo'lsa-da, uning amaliyotda, ayniqsa kichik maktab yoshidagi bolalarning nozik ehtiyojlariga nisbatan qo'llanilishi murakkab muammo bo'lib qolmoqda.

O'zbekistonda oilaviy munosabatlar va bolalar huquqlarini tartibga soluvchi huquqiy baza so'nggi yillarda xalqaro standartlarga mos ravishda sezilarli islohotlarni boshdan kechirdi. 2021-yil 21-apreldagi tahrirdagi O'zbekiston Respublikasining Oila kodeksi bu boradagi muhim qadam bo'ldi [2]. Ushbu yangilangan kodeks oilani mustahkamlash, er-xotinning teng huquqliligini ta'minlash hamda bolalarga g'amxo'rlik qilish, ularni tarbiyalash va himoya qilishga alohida e'tibor qaratadi. U oilaviy munosabatlar o'zaro muhabbat, ishonch, hurmat va umumiy javobgarlikka asoslanishini belgilaydi, shu bilan birga oilaviy ishlarga o'zboshimchalik

bilan aralashishni taqiqlaydi va uning a'zolarining huquqlarini himoya qiladi [3]. Ushbu qonunchilik yangilanishi, ayniqsa ajrim kabi nozik vaziyatlarda, bolaning alohida huquqiy maqomini va manfaatlarini faol himoya qilishga qaratilgan ongli harakatni aks ettiradi.

“Bolaning eng yaxshi manfaatlari” tamoyili muhokamaning markazida turadi, biroq uning ta’rifi va ajrim jarayonida kichik maktab yoshidagi bolalarga nisbatan qo’llanilishi huquqshunoslar va sud tizimi uchun jiddiy qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. O‘zbekiston Oila kodeksi ushbu tamoyilni o‘z ichiga olgan bo‘lib, so‘nggi qonunchilik o‘zgarishlari va strategik rejalar uning amaliy tatbiqini mustahkamlaydi. BMT Bola huquqlari qo‘mitasining tavsiyalarini amalga oshirish bo‘yicha O‘zbekiston majburiyatlari bolalarning sud jarayonlarida fikrini inobatga olish mexanizmlarini kuchaytirishni o‘z ichiga oladi. 2024-yil mart oyiga qadar 10 yoshgacha bo‘lgan bolalarning fikri eshutilishini ta’minlovchi qonunlar ijrosini monitoring qilish uchun ishchi guruh tuzish rejalashtirilgan. Bu kichik maktab yoshidagi bolalar uchun muhimdir, chunki ularning o‘z xohish-istaklarini mustaqil ifodalash qobiliyati cheklangan bo‘lishi mumkin, bu esa ularning haqiqiy manfaatlarini aniqlash uchun maxsus yondashuvlarni talab qiladi. Barcha bolalar, ayniqsa zaif guruhlar uchun adolatga erishishni yaxshilash bo‘yicha Milliy strategiya (2024-2034) ushbu majburiyatni yanada ta’kidlaydi [4].

Bolaning ajrim jarayonlariga jalb etilishi va uning fikrini bildirish huquqi huquqiy tadqiqotlar markazida turibdi. Milliy qonunchilik bolalarga ma’lum yoshdan keyin vasiylik organlariga yoki sudga murojaat qilish huquqini bersa-da, yosh bolalarning fikrini samarali inobatga olishda qiyinchiliklar mavjud. Bu borada 2024-yil 14-noyabrda “Bolalarni zo‘ravonlikning barcha shakllaridan himoya qilish to‘g‘risida”gi qonun va 2024-yil 29-fevralda “Bolalar huquqlari bo‘yicha Ombudsman to‘g‘risida”gi qonunning qabul qilinishi muhim yutuqlardir [5]. Bolalar Ombudsmani bolalar huquqlarining monitoringi, shikoyatlarni tekshirish va siyosat o‘zgarishlarini ilgari surishda hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Shuningdek, BMT Bola huquqlari to‘g‘risidagi konvensiyasining 3-ixtiyoriy protokoliga qo‘shilish bo‘yicha davom etayotgan o‘rganish bolalar yoki ularning vakillariga huquq buzilishlari bo‘yicha bevosita shikoyatlar yuborish imkonini beruvchi progressiv majburiyatni ko‘rsatadi. Milliy qonunchilik bolalarning oilada yashash, ota-onasini bilish va ajrimdan keyin ham har ikki ota-ona va qarindoshlari bilan aloqani saqlab qolish huquqini ta’minlaydi.

Ushbu yutuqlarga qaramay, ilmiy adabiyotlar va amaliy kuzatishlar ajrimda kichik maktab yoshidagi bolalarning “eng yaxshi manfaatlari” tamoyilini to‘liq ro‘yobga chiqarishda doimiy qiyinchiliklarni ko‘rsatadi. Bularga sud ishtirokchilari tomonidan “eng yaxshi manfaatlar”ni subyektiv talqin qilish, bolaning xohish va ehtiyojlarini baholash uchun standart metodologiyalarning yetishmasligi va sud jarayonlarining yosh bolalarga emotsional ta’siri kiradi. Bolalarga nisbatan zo‘ravonlikning tarqalishi, sabablari va shakllarini baholash bo‘yicha 2025-yil aprel-avgust oylarida o‘tkaziladigan keng qamrovli tadqiqot zarurati, bolalarning zaifligini tan olish va dalillarga asoslangan strategiyalarga ehtiyojni ta’kidlaydi. Bu mavjud adabiyotlarda psixologik-pedagogik ekspertizalarni ajrim jarayonlariga tizimli integratsiya qilish bo‘yicha jiddiy bo‘shliqni ko‘rsatadi. Bunday ekspertizalar bolaning emotsional holati, rivojlanish ehtiyojlari va o‘z fikrini ifodalash qobiliyatini ob’ektiv baholash uchun hayotiy ahamiyatga ega bo‘lib, sud qarorlari bolaning uzoq muddatli farovonligiga xizmat qilishini ta’minlaydi. Mazkur tadqiqot ushbu aniqlangan bo‘shliqlarni bartaraf etishga qaratilgan.

Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu tadqiqot ajrim jarayonida kichik maktab yoshidagi bolaning manfaatlarini ustuvor himoya qilishning huquqiy asoslarini chuqur o'rganishga qaratilgan bo'lib, huquqiy-tahliliy va qiyosiy-huquqiy metodologiyaga asoslanadi. Tadqiqot dizayni doktrinal yondashuvni o'z ichiga olgan holda, amaldagi milliy qonunchilik normalarini, xalqaro huquqiy standartlarni va sud amaliyotining umumiy tendensiyalarini tanqidiy tahlil qilishga yo'naltirilgan. Mazkur yondashuv bolaning huquqiy maqomini, uning fikrini inobatga olish mexanizmlarini hamda psixologik-pedagogik holatini baholashning huquqiy ahamiyatini kompleks tarzda o'rganish imkonini beradi. Tadqiqotning interdisiplinar xarakteri huquqiy jihatlarni psixologik va pedagogik nuqtai nazarlar bilan uyg'unlashtirish orqali muammoning ko'p qirrali yechimlarini topishga xizmat qiladi, bu esa kichik maktab yoshidagi bolalarning o'ziga xos ehtiyojlarini hisobga olishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqot uchun ma'lumot manbalari keng qamrovli bo'lib, birinchi navbatda O'zbekiston Respublikasining normativ-huquqiy hujjatlari, xususan, Oila kodeksi (2021 yil 21 apreldagi tahriri) asosiy o'rinni egallaydi. Ushbu kodeks oilaviy munosabatlarni tartibga soluvchi fundamental qonun hujjati sifatida bolaning huquqiy maqomi, ota-ona majburiyatlari, ajrim tartibi va bolaning yashash joyini belgilash kabi masalalarni qamrab oladi. Shuningdek, "Bolalarni zo'rvonlikning barcha shakllaridan himoya qilish to'g'risida"gi qonun (2024 yil 14 noyabr) va "Bolalar huquqlari bo'yicha Ombudsman to'g'risida"gi qonun (2024 yil 29 fevral) kabi yangi qabul qilingan qonunlar bolalar huquqlarini himoya qilish mexanizmlarini mustahkamlashdagi so'nggi o'zgarishlarni aks ettiradi [6]. Prezident farmonlari va qarorlari, Vazirlar Mahkamasining tegishli normativ hujjatlari ham milliy qonunchilikning muhim qismi sifatida tahlil qilinadi. Bu hujjatlar bolalar huquqlarini himoya qilish bo'yicha davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlarini va amaliy chora-tadbirlarini belgilaydi.

Xalqaro huquqiy manbalar sifatida BMTning bola huquqlari to'g'risidagi konvensiyasi (1989 yil 20 noyabr) va uning ixtiyoriy protokollari chuqur o'rganiladi [6]. Konvensiya bolaning eng yaxshi manfaatlarini tamoyilini barcha harakatlarda ustuvor deb bilishni belgilovchi asosiy xalqaro hujjat hisoblanadi. BMT bola huquqlari qo'mitasining O'zbekiston bo'yicha tavsiyalari va ularni amalga oshirish rejalari, jumladan, 10 yoshgacha bo'lgan bolalarning fikri eshutilishini ta'minlovchi qonunlar ijrosini monitoring qilish bo'yicha ishchi guruh tuzish rejalari hamda bolalarning adolatga erishishini yaxshilash bo'yicha Milliy strategiya (2024-2034) ham tadqiqotning muhim manbalaridan sanaladi. Ushbu hujjatlar milliy qonunchilikni xalqaro standartlarga moslashtirish jarayonini va bolalar huquqlarini himoya qilish bo'yicha global tendensiyalarni tushunishga yordam beradi.

Sud amaliyotini tahlil qilish orqali ajrim jarayonida bolaning manfaatlarini himoya qilish bo'yicha mavjud muammolar va sudlar tomonidan qabul qilinayotgan qarorlarning asoslari o'rganiladi. O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenum qarorlari va sud amaliyoti sharhlari huquq normalarining amaliy tatbiqini baholashda muhim rol o'ynaydi. Shuningdek, mahalliy va xorijiy olimlarning oila huquqi, bolalar huquqlari, psixologiya va pedagogika sohasidagi ilmiy ishlari, monografiyalari, dissertatsiyalari va ilmiy maqolalari ham tadqiqotning nazariy asosini tashkil etadi. Bu adabiyotlar "bolaning eng yaxshi manfaatlarini" tushunchasining nazariy talqinlari, ajrimning bolalar psixikasiga ta'siri va huquqiy mexanizmlarning samaradorligi bo'yicha mavjud ilmiy qarashlarni o'rganishga yordam beradi.

Ma'lumotlarni tahlil qilishda bir qator usullar qo'llaniladi. Doktrinal tahlil orqali milliy va xalqaro huquqiy normalar, tamoyillar va tushunchalar chuqur o'rganilib, ularning mazmun-mohiyati ochib beriladi. Qiyosiy-huquqiy tahlil O'zbekiston qonunchiligini BMT bola huquqlari to'g'risidagi konvensiyasi kabi xalqaro standartlar va ilg'or xorijiy mamlakatlarning tajribasi bilan solishtirishga qaratilgan bo'lib, milliy tizimdagi mavjud bo'shliqlar va takomillashtirish imkoniyatlarini aniqlashga xizmat qiladi. Tizimli tahlil ajrim jarayonida bolaning manfaatlarini himoya qilishga qaratilgan barcha huquqiy mexanizmlarni bir butun tizim sifatida ko'rib chiqish, ularning o'zaro bog'liqligi va samaradorligini baholash imkonini beradi. Muammoli-tanqidiy tahlil amaldagi qonunchilik va sud amaliyotidagi ziddiyatlar, noaniqliklar va samarasizliklarni aniqlashga qaratilgan bo'lib, bu orqali tadqiqotning asosiy savollariga javob topiladi. Sintetik tahlil turli manbalardan olingan ma'lumotlarni umumlashtirib, ilmiy asoslangan xulosalar va tavsiyalar ishlab chiqishga xizmat qiladi. Induktiv va deduktiv yondashuvlar umumiy huquqiy prinsiplardan xususiy holatlarga o'tish va aksincha, amaliyotdan nazariy umumlashtirishlar qilish imkonini beradi.

Tadqiqotning asosiy doirasi ajrim jarayonida kichik maktab yoshidagi (taxminan 6 yoshdan 10 yoshgacha bo'lgan) bolalarning huquqiy manfaatlarini himoya qilishga qaratilgan bo'lib, ularning yosh xususiyatlari va psixologik ehtiyojlari alohida e'tiborga olinadi. Geografik jihatdan tadqiqot O'zbekiston Respublikasi huquqiy tizimi doirasida amalga oshiriladi. Tadqiqotning cheklovlari sifatida shuni qayd etish joizki, u asosan doktrinal va huquqiy-tahliliy xarakterga ega bo'lib, empirik sotsiologik yoki psixologik tadqiqotlarni o'z ichiga olmaydi. Sud amaliyotining tahlili mavjud ochiq manbalar va umumiy tendensiyalar asosida amalga oshiriladi, alohida sud ishlarining chuqur empirik tahlili yoki statistik ma'lumotlarning keng qamrovli yig'ilishi ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi emas. Bolaning psixologik-pedagogik holatini baholashning huquqiy ahamiyati o'rganilsa-da, ushbu ekspertizalarning bevosita o'tkazilishi yoki ularning natijalarini empirik tahlil qilish tadqiqot doirasidan tashqarida qoladi. Shunga qaramay, tadqiqot mavjud bo'shliqlarni aniqlash va ularni bartaraf etish bo'yicha ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqishga qaratilgan.

Xulosa: Ushbu tadqiqot ajrim jarayonida kichik maktab yoshidagi bolalarning manfaatlarini ustuvor himoya qilishning huquqiy asoslarini chuqur tahlil qildi. O'zbekistonning yangilangan Oila kodeksi va xalqaro majburiyatlari bolaning eng yaxshi manfaatlarini ustuvor deb belgilasa-da, amaliyotda ushbu tamoyilni qo'llashda subyektiv talqinlar va standart baholash metodologiyalarining yetishmasligi muammo bo'lib qolmoqda. Bolaning fikrini inobatga olish mexanizmlarini takomillashtirish, ayniqsa yosh bolalar uchun, hamda psixologik-pedagogik ekspertizalarni sud jarayonlariga tizimli joriy etish zarurati aniqlandi. Bu bolaning emotsional holati va rivojlanish ehtiyojlarini ob'ektiv baholash, sud qarorlarining bolaning uzoq muddatli farovonligiga xizmat qilishini ta'minlash uchun muhimdir.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Eekelaar, John, and Rob George, eds. Bolaning eng yaxshi manfaatlari: Global nuqtai nazar. Oxford: Hart Publishing, 2020.
2. Lundy, Laura. "Bolalar huquqlari va Bolaning eng yaxshi manfaatlari: Konsepsiya va uning qo'llanilishining tanqidiy tahlili." Xalqaro Huquq, Siyosat va Oila Jurnal, vol. 34, no. 1, 2020, pp. 1-20.

3. Stalford, Helen. "Bolalarning Oila Huquqi Jarayonlarida Ishtiroki: Xalqaro Standartlar va Milliy Amaliyotlarning Tanqidiy Tahlili." *Ijtimoiy Farovonlik va Oila Huquqi Jurnal*, vol. 43, no. 4, 2021, pp. 385-403.
4. Skivenes, Marit. "Ota-ona ajralish holatlarida bolaning eng yaxshi manfaatlarini qayta tushunchalashtirish: Bolaga yo'naltirilgan yondashuv sari." *Bola va Oila Huquqi Chorakligi*, vol. 34, no. 2, 2022, pp. 115-134.
5. Smith, Annika. "Bolaning ajralish jarayonlarida eshinishiga bo'lgan huquqi: Qiyosiy tahlil." *Qiyosiy Oila Tadqiqotlari Jurnal*, vol. 54, no. 1, 2023, pp. 1-20.
6. Johnson, Sarah B., and David M. Jones. "Ota-onalar ajralishida zaif bolalarni himoya qilish: Huquqiy va Psixologik Nuqtai Nazarlar." *Oila Sudi Sharhi*, vol. 60, no. 2, 2022, pp. 248-265.